

Šaćir Filandra

NACIONALNA DRŽAVA – ZAŠTO NE?

Rezime

Ovaj rad ukazuje na pojedine aspekte procesa oblikovanja bošnjačke nacije na kraju XX stoljeća, posebno na njen odnos prema kategoriji *države*, i to nacionalne države, i kategoriji *etničkog* u nacionalnom identitetu. Akcenat je stavljen na položaj bošnjačke elite, vjerske i sekularne, u raspadu Jugoslavije i na njen odgovor prema povijesnim mogućnostima koje je taj čin izazvao, od kojih je osnovna bila uspostava bošnjačke nacionalne države. Ova prezentacija je postavljena u formi radnog nacrtu, ona je okvir mog tekućeg istraživanja i buduće knjige, te stoga nema konačnih teorijskih ambicija. Iz razloga nedostatka domaćih istraživanja i relevantnih izvora za trajne zaključke o predmetu istraživanja, trajni sudovi su ovdje još neiskazivi. Ključne riječi su: **bošnjačka elita, nacionalna država, islam, Bosna, bošnjaštvo i muslimanstvo.**

Istraživanje će pratiti dva suvremena bošnjačka kompatibilna i paralelna društvena procesa¹. Prvo, susret bosanskih muslimana sa mogućnošću uspostave nacionalne države, te utjecaj te još otvorene mogućnosti na karakter njihovog daljnjeg nacionalnog oblikovanja. Drugo, proces renominacije nacije, prihvatanje naziva *Bošnjak* umjesto *Musliman* za ime naroda, kao dio procesa pretakanja konfesionalnog nacionalizma u etnički nacionalizam.

¹ Osnovu ovog rada čini saopćenje podnijeto na internacionalnoj konferenciji Međunarodnog foruma "Bosna" Sarajevo: "Liberalizam versus fundamentalizam", održanoj 2004. godine u Sarajevu..

Za bosanske muslimane se krajem osamdesetih godina XX stoljeća krajnje latentno, na način da oni toga u početku nisu bili ni svjesni, postavilo pitanje države, posebne bošnjačke ili zajedničke bosanske, iskazano na sljedeći način: Zašto i mi, kao i svi drugi, ne bi imali vlastitu državu? Ili bar državu u kojoj bi mi bili noseća, glavna, dominantna nacija?

Raspad Jugoslavije i pregrupiranje nacionalno-političkih snaga vodili su razvoju događanja koji su takvu mogućnost postavljali kao ozbiljan izazov pred bošnjačku elitu. Uspostava novih nezavisnih nacionalnih država u okruženju bila je realnost. Taj raspad, ta izvanjska povijesna okolnost, pred bosanske muslimane je postavila to pitanje, a da ga oni sami i nisu bili svjesni, niti su ga sebi autonomno u takvom nacionalno-političkom obliku postavljali. Odnosno, bosanski muslimani su i mimo svoje volje bili isporučeni povijesti da ona na to pitanje ponudi odgovor.

Prva hipoteza ovog istraživanja jeste da je ovo pitanje i danas bez jasnog odgovora unutar bošnjačke elite i da će njegova otvorenost u bitnome utjecati na daljnje profiliranje tog naroda, na njegov odnos prema Srbima i Hrvatima i obrnuto, i ukupne političke odnose u Bosni. Primjer toga je i najnovija izjava Bakira Izetbegovića, potpredsjednika Stranke demokratske akcije, da su Bošnjaci “uz dužno poštovanje ostalih patriota, okosnica i temelj BiH...”². Druga hipoteza jeste da je prizivanje kategorije *bošnjačkoga* u nacionalnoj nominaciji već sredinom osamdesetih godina bilo u direktnoj i najtješnijoj vezi sa skorom i nadolazećom mogućnošću uspostave posebne bosanske države. Prijelaz sa *muslimanstva* na *bošnjaštvo*, sa religije na jezik, u formiranju nacije je bosanskomuslimansko oponašanje nacionalnotvoračkih procesa u susjedstvu i u Evropi. Taj tok svijesti, taj proces, će ispunjavati sadržaj kategorije *bosanskog* u budućosti, na način kako je to, recimo, jezik igrao dominantnu ulogu u modernom hrvatskom nacionalnom formiranju³.

Taj nominalizam je bio instrumentalan i kao takav će cijelo vrijeme i ostati i za aktualnu bošnjačku elitu, ali i za njene osporavatelje sa srpske i hrvatske strane. Tu se, u renominaciji, dakle, nije radilo o pravu i želji da

---

² Vidi “Dnevni Avaz”, 26. avgust/kolovoz 2004. str. 10.

³ O jeziku kao jezgrenom elementu hrvatskog nacionalnog identiteta vidi: Dubravko Škiljan, *Govor nacije - Jezik, nacija, Hrvati*, Golden marketing, Zagreb, 2002. str. 224-245.

se jednom neslobodnom narodu konačno vrati njegovo povijesno, etničko ime, već da se u ime tog imena uspostavi vlast, organizira država, promijeni karakter Bosne, što samo po sebi i ne bi bilo sporno kada bi demokratskim sredstvima bilo izvodljivo, a siguran sam da nije.

Nacija ili zajednica

Bosanski muslimani se u raspadu Jugoslavije preovlađujuće samorazumijevaju u konfesionalno-kulturnim kategorijama. Istovremeno ih i drugi, prije svega srpske i hrvatske nacionalne elite, također samo i priznaju kao konfesionalni, a ne kao nacionalni, politički, državotvorni subjekt. Na njihovom anacionalizmu one dijelom i zasnivaju svoje predodžbe o vlastitim velikim državama. To konfesionalno samorazumijevanje bilo je stvar i naslijeđene terminologije. Oni su bili jedan od rijetkih naroda koji je za nacionalno ime dobio jedan univerzalni religijski termin. Istovremeno, islam je počeo služiti negativnom medijskom i političkom markiranju bošnjačke drugojačnosti, njenom latentnom pretvarajnu u buduću metu napada, kako se to i dogodilo. Bosanski muslimani su u tokovima raspada Jugoslavije svoju neospornu nacionalnu i političku posebnost izražavali vjerskim i kulturnim, više nego nacionalnim i političkim terminima, mada je nacionalni supstrat tih termina bio neosporan. Tog supstrata, recimo, na početku XX stoljeća nije bilo u okviru istog termina *Musliman*.

Dokaz o tome da su bosanski muslimani uvidjeli da islam počinje služiti i kao polazište, ali i kao opravdanje za njihovo početno osporavanje, kasnije otvoreno negiranje i fizičko diskriminiranje, jeste i činjenica da je prva njihova nevladina organizacija „Forum za zaštitu individualnih i tradicijskih prava Muslimana“ (osnovan 14. maja 1990. od strane prof. Muhameda Filipovića) nastala uz obrazloženje “da se širi talas mržnje i nerazumijevanja i da su vladajuće snage nesposobne da se ovoj vrsti mržnje i agresije suprotstave .... Na Muslimane se upire prstom kao na najveću opasnost za poredak,... Ono što se danas dešava Muslimanima, sutra se može desiti drugima”⁴. Filipović je tada istovremeno ukazao i na totalitarni neojugoslavenski restriktivni duh u shvatanju prava i sloboda. On je bio vidljiv u stigmatizaciji vjerskih i nacionalnih uvjerenja i pripadanja kao da su ona sama po sebi

---

⁴ Muhamed Filipović, “Oslobođenje”, 16. 5. 1990. godine.

zloslutan znak, a takav restriktivni duh je danas prisutan u bosanskim tzv. liberalnim intelektualnim krugovima. Ne koristeći termin “najugroženiji” već “najosporavaniji”, on je ukazivao na pravno-političku neravnopravnost bosanskih muslimana i njihovu diskriminiranost po pitanju islama, na činjenicu da se svako ispoljavanje islama i muslimanstva u javnosti tretira negativno. U tome je prednjačila beogradska štampa. Analiza njenog pisanja o islamu i muslimanima devedesetih godina XX stoljeća bila bi vrijedan prilog razumijevanju modela nastanka i upravljanja vjersko-nacionalnim histerijama na Balkanu, budući da su te histerije upravo tu začete. Mada se *Forum* predstavljao kao nepolitična organizacija za zaštitu građanskih, ljudskih i kulturno-historijskih prava svih ljudi i naroda, on je faktički prvi alarmirao Bošnjake i utjecao na uspostavu njihove posebne javnosti.

Dok se konfesionalni nacionalizam za vrijeme socijalizma sastojao u politički ciljanom spoju islama, kulture i slavenskog porijekla, dotle se konfesionalni kulturalizam kod nove bošnjačke elite pred početak ratova u raspadu Jugoslavije ispoljavao u nedovoljnoj izoštrenosti njihove nacionalne svijesti. Tako se *Forum* zalagao za *tradicijska prava Muslimana*; Stranka demokratske akcije, osnovana deset dana kasnije, sebe je predstavila kao “politički savez građana Jugoslavije koji pripadaju muslimanskom kulturno-povijesnom krugu”, a Izetbegović je uvodno izlaganje na osnivačkom kongresu svoje stranke “počeo Bismillom”.⁵

Kako je padom komunizma došlo do promjena političkog sistema, tako je došlo i do promjene elite, a time i koncepta nacije, kulture, prošlosti i budućnosti, u skladu sa činjenicom da su i novi osnovi društva bili ideološki. Novonastupajuća bosanskomuslimanska elita više je muslimanska nego što je bosanska. Uglavnom se regrutira iz tri sloja: 1. potomaka bošnjačkog plemstva i veleposjedničkog staleža sa neprikrivenim ambicijama restauracije historije; 2. islamskih intelektualaca, istinskih komunističkih opozicionera iz poznatog procesa 1983., te jednog dijela uleme; 3. dijela muslimanske nacionalne komunističke inteligencije stasale sedamdesetih godina u procesu komunističkog dodjeljivanja bosanskohercegovačkim Muslimanima statusa nacije.

U toj novoj eliti dominantni su bili, ali i ostali, islamski intelektualci,

---

⁵ To je bilo važno zapažanje “Preporoda”, informativnog glasila Mešihata Islamske zajednice Bosne i Hercegovine. Vidi “Preporod”, br.12/475. 15. juni 1990. godine, str. 3.

budući da su oni formirali i predvodili SDA. Stavove o odnosu društva i politike obrazlagali su, između ostalog, na sljedeći način:

“U jeku nacionalnih homogenizacija, kada se islam i njegovi sljedbenici tretiraju kao opasnost za druge – da bi se prikrio progon njih sa njihovih babovina i ubijanje na vlastitoj zemlji, muslimane će surovi događaji i prevrati natjerati da se životno vrate Ku’ranu i počnu stvarati svoj ummet. Ali, prema jednom referatu dr. Harisa Silajdžića, za razliku od zajednica koje se u bivšem ili postojećem svijetu socijalizma osnivaju na osnovi nacionaliteta, ili, na drugoj strani, u svijetu parlamentarne demokratije i privatnog kapitala (zapadnoevropska i američka društva) na osnovi profita, muslimani će svoj ummet, ako Bog da, oformiti na jednoj drugačijoj osnovi koja neće negirati dvije prethodne, već ih skladno podrazumijevati, ali i nadići. Ta osnova je islamski monoteizam, ... to je osnova zajednička svim muslimanskim narodima...”⁶

Ovo je programski stav. Vidljivo je miješanje nivoa obraćanja, što se ne može tek tako personalizirati i pripisati namjeri autora, a niti pukom slučaju, već je prije odraz općeg stanja svijesti te bošnjačke elite. Jedno je panislamističko obraćanje ukupnosti muslimana, a drugo je govor o socijalizmu, što implicira bosanske, domaće prilike. Uočljivo se odbacuje organizacija društva na kategoriji nacije, tj. (islamski univerzalizam ne voli nacionalni partikularizam) put kojim je već bilo pošlo bosansko i evropsko okruženje poslije pada Berlinskoga zida. Moralistički se odbacuje organizacija društva i na principima parlamentarne demokratije. Ona se poistovjećuje sa interesima novca i kapitala, a jedino preporučuje islamski monoteizam, koji je, prema autoru, superioran ostalim osnovama novog objedinjavanja naroda tog područja. Nacija i parlamentarna demokracija se isključuju umetom.

Istina, krvavo je iskustvo domicilnih evropskih i evroazijskih muslimanskih naroda sa kategorijom nacije. Naličije njenog ekskluzivizma je etničko čišćenje, genocid, a taj proces na Balkanu najbolje opisuje Justin McCarty pišući o grčkom genocidu nad osmanskim muslimanima prvih decenija XIX stoljeća. Kao primjer masovnog klanja osmanskih muslimana, on navodi izveštaj jednog inozemnog izvještača o događajima u gradu Tripolizu.

---

⁶ Džemaludin Latić, *Ummet*, “Preporod”, br.16/479. 15. avgust 1990. godine.

Prenosimo dio koji je McCarthy citirano, kome po simbolici i upečatljivosti nije potreban nikakav komentar.

“Tokom tri dana bijedni (turski) stanovnici su prepušteni strasti i pokvarenosti gomile divljaka. Ni spol ni dob nisu dijeljeni. Žene i djeca su mučeni prije nego što su ubijani. Toliko veliko je bilo klanje da gerilski vođa Kolokotrones sam kaže da, kada je ušao u grad, od kapije tvrđave kopite njegovog konja uopće više nisu dotakle zemlju. Njegov trijumfalni ulazni put je bio zastrt tijelima. Poslije dva dana ostatak jadnih muslimana bio je sakupljen, skupina više od dvije hiljade duša raznih dobi i spola, ali u osnovi žene i djeca, su odvedeni u gudure susjednih planina i tamo poklani kao stoka.”⁷

Stavovi naprijed izneseni nisu usamljeni unutar nove bošnjačke političke elite, mada oni ne izražavaju cjelinu njenih pogleda na svijet. Ali, oni zasigurno potvrđuju ranije istican stav da je SDA u početku, s obzirom na svoje mladomuslimanske korijene, izvorno utemeljena na jednom moralnom a ne političkom konceptu, što samo po sebi i nije loše, ali je za realnu politiku nedostatno. Tu nije bilo nikakvog vlastitog nacionalnog vizionarstva, pa ni ideje o uspostavi vlastite nacionalne države. Bošnjačka pozicija je bila pasivna. Sve se svodilo na pažljivo praćenje razvoja stvari, kašnjenje za događajima i nastojanje da se iz negativnih sklopova, koje su svojim koncepcijama proizvodili drugi, za sebe izvuče maksimum. Bilo je želje da se isprave štete nanijete komunizmom, da se zasnuje porodica i društvo na islamskim moralnim zasadima, uz osiguranje fizičke sigurnosti muslimana kao preduvjeta, ali izgleda i krajnjeg cilja sve političke aktivnosti. Tu je bilo razvijene političke ali ne i nacionalne samosvijesti.

Taj svojevrsni politički kondicionalizam ogledao se posebno u odnosu prema budućnosti Jugoslavije. Stav Vrhovnog sabora IZ Jugoslavije o preustroju zemlje tadašnji reisul-ulema Jakub ef. Selimoski je iznio slijedećim riječima:” Mi smo bili i ostajemo za integritet Jugoslavije ... Pri tome, mi ne ulazimo u to kako će se odnosi uređivati: federalno, konfederalno ili nekako drugačije, o tome trebaju građani odlučiti, ali smo zato da se na svim područjima zemlje svaki njen stanovnik jednako tretira, kao građanin, a ne

---

⁷ Justin McCarty, *Death and exile, The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims 1821-1922*, The Darwin press, INC. Princeton, New Jearsey 1995. p. 12.

kao pripadnik ove ili one nacije, vjere i sl.”⁸ Inače, izbor jednog nebosanca za reisa pred sam raspad Jugoslavije, tačnije 1990. godine, malo je vjerovatno da se mogao desiti bez upliva komunističke vrhuške, i sam po sebi je značio implicitnu podršku jugoslavenskim političkim snagama od struktura IZ Jugoslavije, i nadu da će IZ u kritičnom trenutku sa muslimanima izabrati tu opciju, a što se nije dogodilo.

No, stvari su krenule drugim tokom. Vođstvo bosanskog dijela Islamske zajednice pozvalo je muslimane na referendum o nezavisnosti BiH. “Mešihat IZBiH .... poziva sve muslimane, kao i inovjerne, da izađu na referendum i daju svoj glas za bosansku suverenost i nezavisnost”. U istoj poruci predsjednika Mešihata Salih-ef. Čolakovića odbacuju se insinacije o “islamskoj Bosni”, ističe se da “Islamska zajednica Bosne i Hercegovine nema nikakvih namjera za naturanjem islamskog poretka nikome u Bosni”, ali i da je nepošteno Bosni osporavati ono što su već ostvarile Hrvatska i Srbija.

Muslimani i/ili Bošnjaci

Potkraj osamdesetih godina prošlog stoljeća otvorila se argumentacija “za” i “protiv” naziva Musliman kao nacionalnog imena bosanskih muslimana. U jednoj od tih brojnih polemika rubrike “Tribina čitalaca” dnevnog lista “Oslobođenje” iznose se argumenti onog dijela inteligencije koja je protiv renominacije. Brani se kao normalna činjenica to da je religija kod svih jugoslavenskih naroda, pa i bosanskih muslimana, utjecala na nacionalnu svijest. Upravo je “izražena religiozna supstanca u nacionalnom i političkom razvoju naših naroda” bila ona brana koja je u prošlosti priječila bosanske muslimane da se nacionalno nominiraju drugačije, bez obzira na zajednički jezik, porijeklo i mnogo kulturnih elemenata, kako se ističe. Muslimani su se zbog toga i pojavili kao “društvena posebnost, i to ne samo zbog svoje religiozne pripadnosti, nego i zbog – stjecajem historijskih okolnosti – zasebnog kulturnog, ekonomskog, i uopće društvenog razvoja”. U ovom stajalištu se naglašava dvojnost islama; on je brana asimilaciji ali i izvorište posebnosti bosanskih muslimana. Pored islama, tu je pozivanje na bogumilstvo, opet kao duhovni odreditelj. “Bogumilski sindrom” im je “fiksirao svijest o posebnosti” bez obzira na nastojanja brojnih intelektualaca da ih

---

⁸ Vidi “Preporod”, 15. oktobar 1990. godine.

pridobiju na jednu ili drugu stranu. "Odbacili su da budu Bošnjaci, jer im je bilo jasno da ovaj naziv može imati svoj *raison d'être* samo ako ga zajednički prihvate i drugovjerni, odnosno drugonacionalni stanovnici BiH, pa su stoga radije pristali na rizik "neopredjeljenosti" pomiješan sa fikcijom u ono doba besadržajnog jugoslavenstva". "Muslimani su danas našli svoje mjesto u SFRJ i nemaju ni volje ni potrebe da im se daju „savjeti" o prenominciji njihovog nacionalnog entiteta"⁹. Pitanje je, i u ovom slučaju ostajemo samo na razini pitanja, da li je tih godina teorijski moguće vezivanje kategorije Musliman za Jugoslaviju kao političko rješenje, a kategorije Bošnjak za bosansku republiku iz 1993., kao potpuno različito nacionalno rješenje.

Pod nacionalnim nazivom Musliman bosanski muslimani doživjeli su svojevrsni narodni preporod prethodnih dvadeset godina. Vodeći intelektualci bosankomuslimanskog nacionalnog korpusa koji su smatrani "očevima muslimanske nacije" (A. Purivatra, A. Isaković, M. Rizvić, A. Sućeska) bili su dio novouspostavljene elite, što je zasigurno bio i jedan od razloga zašto se opiralo bošnjaštvu i renominaciji. Jer, u moderno doba, u XX stoljeće, bosanski muslimani su stupili pod nazivom Muslimani, dakle sa velikim M, i to je bilo njihovo nacionalno ime, dok se bošnjačkom nominacijom etničko ime Bošnjaci pretvara u nacionalno. Na taj način je termin Musliman u nacionalnom smislu produkt modernog društvenog razvoja, njihove političke posebnosti u ideji i praksi jugoslavenstva, a ne etnička osjećajnost različitog porijekla, kako će se ta etnička dimenzija početi naglašavati pod terminom Bošnjak. Kod kategorije Musliman se prihvatilo da su bosanski muslimani moderna društvena, a ne primordijalna etnička kategorija, što će kod kategorije Bošnjak biti obrnuto; moralo se tragati za etničkim utemeljenjem nacije i zato se vraćalo korijenima i u ranom srednjem vijeku. Teza o islamu kao dominantnoj osnovi nacionalne drugojačnosti Bošnjaka bila je osnovni nedostatak nacionalnog koncepta bošnjačkomuslimanske komunističke inteligencije, a da ne govorimo o tome kako je bila u suprotnosti sa ulogom vjere u komunističkom konceptu nacije. Taj krug bošnjačkih intelektualaca na toj je postavci dosljedno insistirao do pred sami rat, skoro do kraja 1993. godine, utječući tako da propadne pokušaj instaliranja bošnjaštva kao moguće ideologije nove bosanske države.

---

⁹ Alija Kopčić (Alija Izetbegović), "Oslobođenje", 10.7. 1987. godine.

U predratnim raspravama oko bošnjaštva prevladavalo je njegovo razumijevanje kao državne nacije, građanske nacije za sve, nominacije za sve građane, i u uskoj je vezi njegova pojava bila sa pojmom države. Kada se cijepala Jugoslavija, implicitno se postavilo pitanje bosanskoga individualiteta, pa se bošnjaštvo teorijski i moglo pojaviti kao moguća bosanska ideologija, ili ideologija onog dijela bosanskoga građanstva koje je predosjećalo nužnost bosanske političke individualizacije. Stoga je bošnjačko pitanje bilo i državno pitanje, ili nacionalno pitanje u građanskom smislu, a ne samo etničko, odnosno nacionalno-muslimansko. Tu se, dakle, nije radilo samo o pukoj renominaciji neke posebne nacije, već o državi, o Bosni i Hercegovini kao mogućoj budućoj samostalnoj državi, odnosno bošnjaštvo je bilo preduvjet i predznak bosanske samostalnosti. Taj povijesni tok uglavnom nije tako razumijevan niti podržan, nego je prakticiran i razumijevan od ključnih političkih i intelektualnih aktera kao medij personalnog rivaliteta, sujeta i sukoba, pa je iz tih razloga prije rata i odbačen.

Oko bošnjaštva su u javnosti isticane tri teze, od kojih nijedna nije imala punu naučnu niti javnu verifikaciju, a pobijedila je na kraju ona koja je za sebe osigurala političku podršku. Riječ je o tome da su Muslimani – Muslimani, da su Muslimani – Bošnjaci, i treća da su Bošnjaci ime jedinstvene bosanske nacije. Preovladavalo je uvjerenje o bošnjaštvu kao nacionalnom nazivu za bosanske muslimane.

Kako Bosna postaje pitanje spora Hrvatske i Srbije, tako SDA prerasta od političke partije za zaštitu vjerskih prava muslimana u narodnu stranku koja borbom za bosansku državnost mora da rješava i nacionalno pitanje Bošnjaka. Spoljni događaji su presudno utjecali na taj politički prijelaz. Stranka polagano počinje da shvata da vjerske slobode i opstanak islama zavise od političkog organiziranja bosanskoga naroda. Takvo viđenje jedan politički komentator izražava riječima da kao „etnički Muslimani mi nikada ne možemo postati politički faktor niti neprikosnoveni politički subjekt u državi BiH. Ukoliko kao narod ne ustrajemo na ideji bošnjaštva kao nužno historijskoj kategoriji, ostaćemo i dalje pukim objektom pritiska i različitih političkih uticaja”¹⁰.

---

¹⁰ Tahir Pervan, “Oslobođenje“, 2. 11. 1990. godine.

Na istom fonu su se o ovom pitanju našli islamisti i komunisti. Svi su nominaciju Musliman branili iz svojih razloga. Bošnjaštvo se vidi kao pokušaj “denacionalizacije i razjedinjavanja muslimanskog naroda”. Alija Izetbegović ide dotle da na osnivačkoj skupštini SDA čitavu priču o zagovaranju bošnjaštva poređi sa bivšim “nacionalizovanjem” i pozivanjem u srpstvo i hrvatstvo, mada ističe da ga uvjeravaju da povratak korijenima ima uvijek jasnu muslimansku komponentu, a što on, izgleda, nije vjerovao.

Dva su razloga bila određujuća za izbor muslimanstva. Prvi, praktična potreba za jedinstvom naroda i glasačke mase koju nije trebalo u izborima 1990. godine zbunjivati, već elektrizirati i usmjeriti, a za što je islam bio najpodesniji, s jedne strane, a s druge, islamisti, koji su bili za tu opciju, nju su od početka vidjeli kao jedinu, te pitanje nacije nisu ni postavljali. Drugi, komunistička inteligencija bila je jedina nacionalna inteligencija, ona je stasala sa priznavanjem kategorije Musliman za nacionalnu kategoriju (prije toga su se nazivali Srbima, Hrvatima, Jugoslavenima, neopredjeljenima, i kako već ne), s tim se uspjehom identificirala, smatrala ga je svojim rezultatom. Ta “muslimanska nacija” je trajala 25 godina, od 1968. do 1993. godine. Otuda su polazna stajališta u ustavno-pravnom smislu bila jugoslavenska, budući da je bošnjaštvo po sebi ukazivalo na bosansku državnost i samostalnost.

Kod Srba i Hrvata su bile prisutne ogromne rezerve prema bošnjaštvu, a što je u velikoj mjeri prisutno i danas. “Ako bi se raznim manipulacijama Muslimanima nametnulo ovo zlobno ime i oni ga morali prihvatiti” sigurno je da Srbi i Hrvati ne bi pristali na to preimenovanje. “Bošnjacima bi se nazivali samo Muslimani, a onda bi se uskoro postavilo logično pitanje: Pripada li Bosna, a posebno Hercegovina, samo Bošnjacima?” Ima li u njoj mjesta za ostale narode.¹¹

Nacionalna država

“Suočeni sa nerazumljivom ravnodušnošću ostatka svijeta, te mogućnošću nastavka rata, mi više nismo mogli braniti koncept “jedinstvene Bosne i Hercegovine” već smo odlučili braniti njenu cjelovitost. Podjelu je bolje učiniti za pregovaračkim stolom već na bojnom polju, “ipak, za historiju treba da ostane upamćeno: mi nismo željeli tu podjelu, ona nam je nametnuta”.

---

¹¹ Vidi “Oslobođenje“, 20. 7. 1990. godine.

Ovdje se ne radi o “unutrašnjem sukobu”, građanskom ratu “tri zaraćene strane” nego je to “jedna Bosna i Hercegovina i dva mala imperijalizma, srpski i hrvatski, koji su pustili svoje pipke preko ove lijepe i nesretne zemlje”. Zadatak nam je učiniti sve da “spasimo od Bosne što se može spasiti.....da bi se možda spasila čitava Bosna i Hercegovina u budućnosti”, riječi su Alije Izetbegovića na zasjedanju bosanskohercegovačke skupštine 27. augusta 1993. godine. Tako su ženevski pregovori o miru u BiH ponudili rješenje bosanskoga rata na način podjele Bosne po etničkim sastavnicama na tri dijela, uz formalno očuvanje njene jedinstvenosti.

Mjesec dana kasnije, na Bošnjačkom saboru, Izetbegović je dodatno pojasnio suštinu ponuđenog sporazuma. “Bosna i Hercegovina se transformiše u uniju triju republika. Unija je prilično labava zajednica, ali je očuvan državno-pravni okvir Bosne i Hercegovine .... Vanjska obilježja državnosti rezervirana su za uniju. Uspostavljaju se “konstitutivne republike” koje nisu u ustavno-pravnom smislu nezavisne države ali su sa više elemenata državnosti nego uobičajene federalne jedinice”. ...U slučaju disolucije unije, bosanska republika (tako u ovom tekstu zovem republiku sa muslimanskom većinom) dobiva u cijelosti općinu Neum i nasljeđuje međunarodno-pravni subjektivitet države, uključujući članstvo u Ujedinjenim narodima (čl.V/b i Aneks A, Dio II Sporazuma). Inače, u pogledu eventualnog otcjepljenja republika imaju još dva ograničenja: saglasnost ostale dvije republike (što praktično znači pravo veta na otcjepljenje) i konačnu odluku Savjeta sigurnosti.”¹²

Na podjelu zemlje olahko je pristajala sekularna, a ne vjerska, islamska inteligencija. Ona grupa sekularnih intelektualaca koja je organizirala i vodila Sabor stalno je isticala svršenost situacije, nemilost događanja u koja su dovedeni i na koje moraju o pitanju međunarodne zajednice reagovati, napuštenost od međunarodne zajednice, te da Sabor neće učiniti ništa što bi ugrozilo BiH, ali ako do sporazuma dođe, oni prethodno moraju uspostaviti bosansku republiku koja pravi sporazum o uniji. Tim su razlozima oni javno opravdavali svoje pristajanje na podjelu zemlje. Sabor je bio priprema za eventualnu mogućnost postizanja sporazuma, Srbi i Hrvati su već imali svoje državno-političke jedinice - Herceg-Bosnu i Republiku Srpsku, te su to

---

¹² Alija Izetbegović, *Prijedlog Ženevskog sporazuma, Elementi i kritički osvrt*, Referat podnesen na zasjedanju Bošnjačkog sabora u Sarajevu 27. septembra 1993. godine.

Bošnjaci trebali da učine, da uspostave svoju nacionalno-političku jedinicu, i da se tek tada ta tri dijela nekada jedne države ponovo ujedine. Srećom, do konačnog sporazuma nije došlo, mada su mnogi željeli da do njega dođe, uvjetno je bio prihvaćen, radili su kao da je on skoro potpisan, trljali ruke komadom vlasti koji im je definitivno pripao i o svemu komentirali kao o gotovoj stvari.

Inače, uspostavu bosanske republike kao bošnjačke nacionalne države podržavali su sarajevski mediji. Počelo je nagađanje o njenom mogućem karakteru. Alija Isaković, jedan od ključnih ljudi cijelog projekta Sabora, bio je uvjeren da će unutarne uređenje te republike biti po bosanskoj tradiciji, "poštujući tradiciju zajedničkog života onog oblika međusobnog poštovanja i suživota kakav je bio u hiljadugodišnjoj tradiciji Bosne", a ne po analagoji sa drugim dvjema republikama, misleći na srpsku i hrvatsku, gdje je već bilo izvršeno etničko čišćenje nesunarodnika. Na konstataciju novinara da su Bošnjaci pred "proglašenjem svoje nacionalne države" jedan od aktera (prof. Enes Duraković) odgovara: "Bošnjaci su učinili sve da sačuvaju onakvu Bosnu kakva je postojala u hiljadugodišnjoj povijesti, dakle - multikulturnu, multinacionalnu i multireligijsku zajednicu ... Bošnjaci su i u ovom vremenu najtežih iskušenja, očiglednog genocida i nesumnjive odluke drugih da ne žive sa nama, učinili sve da ne dobiju svoju nacionalnu državu. To je, vjerovatno, jedinstven slučaj da jedan narod odbija takav "dar" i svijet se tome čudi. Čudi se jer nas nije ni ranije, a ne razumije nas ni sada. Sada nas prisiljavaju na to i odluku o tome će donijeti Bošnjački sabor i Skupština RBiH"¹³.

Rezultat saborskog izjašnjavanja najbolje odražava podnaslov jednog novinskog izvještaja "Podjela, ali poštena"¹⁴. "Većinom od 62,46 odsto ili sa 218 glasova, sabornici su se opredijelili za prihvatanje plana uz uvjet vraćanja silom otetih teritorija. Sabor je usvojio i deklaraciju, i po prvi put čula se politička volja Bošnjaka-Muslimana koji su ovim svojim skupom pristali na formiranje unije BiH i bosanske republike kao dijela te trojne unije." Jedini uvjet sporazuma bio je zahtjev da prostor bosanske republike bude onaj prostor na kome su Bošnjaci prije agresije živjeli u većini, što potvrđuje apsolutnu spremnost na sporazum o podjeli zemlje, samo su bili sporni procenti nacionalne podjele teritorija.

¹³ Vidi „Večernje novine“, 27. septembar 1993. godine, str. 3.

¹⁴ Vidi „Večernje novine“, 29. septembar 1993. godine str.2.

U *Deklaraciji o narodnome imenu*, izjašnjenju Sabora o promjeni nacionalnog imena Musliman u Bošnjak, se kaže: "Svjesni povijesnog značenja momenta u kojem se sastajemo kao i iskušenja koja nas čekaju, odlučni smo da našem narodu vratimo njegovo povijesno i narodno ime Bošnjaci (i sad slijedi stvarno navođenje razloga, prim. autora) da se na taj način čvrsto vezemo za zemlju Bosnu i njenu državnopravnu tradiciju, za naš bosanski jezik i sveukupnom duhovnom tradicijom naše povijesti". Objašnjavajući Deklaraciju Alija Isaković kaže: "Svakome je jasno da je termin Musliman donosio velike nesporazume i lišavao nas prirodnog prava i pojma o zemlji, jeziku i narodu". Govoreći o razlici termina Bošnjak i Bosanac dodaje: "Bosanac je svako ko je rođen u Bosni i Hercegovini, a Bošnjak je sinonim za ono što je do sada imenovano riječju Musliman".

"Zaspali smo kao Muslimani, budimo se kao Bošnjaci" - naslov je jednog novinskog komentara, gdje se kaže da drama Bošnjaka ulazi u kritičnu fazu: ili će biti narod ili ih neće biti. "Iza nas je međuperiod od dvadeset godina u kojem su Bošnjaci imali svoju kvazi-nacionalnost. Bili su ljudi ni na nebu ni na zemlji... Bez ikakvog identiteta, bez svoje kulture i bez jasne slike o sebi, ljudi isprekidanog pamćenja, ispražnjene sadašnjosti i bez vizije sutrašnjice. Bošnjaci su bili i bez svoje političke i nacionalne teritorije i bez odbrambenih mehanizama. Naprosto, ljudi bez države. A u Evropi biti bez države znači biti crni Ciganin što tužne pjesme pjeva. I ništa više. Bošnjacima sada, biva, nude državu. Malu ali državu. Tu državu treba uzeti...¹⁵". Jedan od vodećih bošnjačkih političara u tom trenutku (Hasan Muratović) ide i korak dalje pa umjesto unije, za koju kaže da je ne žele ni Hrvati ni Srbi, kaže da treba uspostaviti savez država. "Zašto onda ne organizovati svoju bošnjačku državu"¹⁶, pita se on. Drugi (Edhem Bičakčić) kaže da SDA i dalje ostaje na građanskom političkom programu. "SDA će se zalagati za državu bošnjačkoga naroda i građana koji na tom području žive, što znači da će Bošnjaci biti ti koji će činiti ovu državnu zajednicu, a svim ostalim građanima će se garantirati sva ljudska prava po najvišim kriterijima evropskih standarda....Bit će to sekularna država, a ostali narodi imaće manjinska prava". ♦

¹⁵ Vidi „Večernje novine“, 29. septembar str. 2.

¹⁶ Ibidem str. 3.

Abstract

Why not a nation-state?

This paper draws attention to certain features of the processes that shaped the Bosniac nation at the end of the twentieth century, and in particular its attitude to the notion of the state, specifically the nation-state, and to the notion of ethnicity in national identity. The emphasis is on the position of the Bosniac elite, both religious and secular, in the dissolution of Yugoslavia, and its response to the historic opportunities that this gave rise to. Fundamental among these opportunities was the establishment of a Bosniac nation-state. This presentation is in the form of a working paper, constituting the outline of the author's current research and forthcoming book, and as such has no pretensions to setting out a final theory. Given the lack of local studies and relevant sources for lasting conclusions on the subject of research, final judgment has yet to be passed. The key words are: **Bosniac elite, nation-state, Islam, Bosnia, Bosniac nationhood, and Muslim identity.**

The study will deal with two contemporary, compatible and parallel Bosniac social processes. The first is the encounter of the Bosnian Muslims with the opportunity to create a nation-state, and the impact of this, which remains an open question, on the nature of their national identity in the future. The second is the renaming of the nation, with the adoption of the name Bosniac instead of Muslim as the name of the nation, as part of the process of converting confessional nationalism into ethnic nationalism.